Рәсәй Федерацияһы Башҡортостан Республикаһының муниципаль район Учалы районының Исхаков Алмас Сәлим улы исемендәге Уральск ауылы муниципаль бюджет белем биреү учреждениеһе урта дөйөм белем биреү мәктәбе

Ҡаралды
Мәктәп методик берекмәһе етәксеһе
Р.Р. Камалова
____
Протокол № 1
«30» ___ 08 ___ 2023 й.

«Килешелде»
директор урынбаҫары
Д.Ә.Сәйетҡужина
____
«31» ___ 08 ___ 2023 й.

«Раҫлайым»
Директор
Етимбаева А.Р.
____
Приказ № 159
«31» ___ 08 ___ 2023 й.

I-се категориялы уҡытыусы
Дәүләтшина Мөнирә Сарим ҡыҙының

5-9 КЛАСТАР ӨСӨН
«ТУҒАН (БАШҠОРТ) ТЕЛЕ»
УҠЫУ ПРЕДМЕТЫ БУЙЫНСА
ЭШ ПРОГРАММАҺЫ

2023-2024 уҡыу йылы

ТӨП ДӨЙӨМ БЕЛЕМ БИРЕҮ КИМӘЛЕНДӘ “ТУҒАН (БАШҠОРТ) ТЕЛ” УҠЫУ ПРЕДМЕТЫ ПРОГРАММАҺЫН ҮҘЛӘШТЕРЕҮ БУЙЫНСА ҺӨҘӨМТӘЛӘР

Шәхси һөҙөмтәләр

“Туған (башҡорт) тел” предметы буйынса өлгө эш программаһы дөйөм белем биреү кимәлендәге шәхси һөҙөмтәләр уҡыу һәм тәрбиә биреү эшмәкәрлегенең берҙәмлегенән сығып тормошҡа ашырыла. Был эшмәкәрлек Рәсәйҙәге традицион социаль һәм мәҙәни, рухи һәм әхлаҡи ҡиммәттәргә, йәмғиәттә ҡабул ителгән тәртип ҡағиҙәләре һәм нормаларына ярашлы алып барыла; улар шәхестең үҙ-үҙен танып белеүенә, үҙенең тәрбиәләүенә һәм үҫешенә, эске ҡарашын формалаштырыуға булышлыҡ итә.

“Туған (башҡорт) тел” уҡыу предметын өйрәнеү һөҙөмтәһендә 5–9-сы класс уҡыусыларында түбәндәге шәхси һөҙөмтәләр формалаша:

граждандар тәрбиәләү:

– граждандың бурыстарын башҡарыуға һәм уның хоҡуктарын тормошҡа ашырыуға әҙерлек, башҡа кешеләрҙең хоҡуктарын, ирекләген һәм законлы мәнфәғәттәрен ихтирам итеү;

– ғаилә, белем биреү ойошмалары, урындағы берләшмә, тыуған яҡ һәм ил тормошонда актив ҡатнашыу, шул иҫәптән туған (башҡорт) телдә яҙылған әҙәби әҫәрҙәрҙә сағылыш тапҡан күренештәр менән сағыштырыу; экстремизмдың һәм дискриминацияның төрлө формаларын ҡабул итмәү;

– төрлө социаль институттарҙың кеше тормошондағы ролен аңлау; граждандың төп хоҡуктары, азатлыҡтары һәм бурыстары, күп мәҙәниәтле һәм күп конфессиялы йәмғиәттә шәхес-ара мөнәсәбәттәрҙең социаль нормалары һәм ҡағиҙәләре тураһында мәғлүмәтле булыу; шул иҫәптән туған (башҡорт) телдә яҙылған әҙәби әҫәрҙәрҙәр миҫалдары нигеҙендә лә был сифаттарҙы формалаштырыу;

– төрлө уртаҡ эшмәкәрлеккә әҙерлек, үҙ-ара аңлашыуға һәм ярҙамға ынтылыу; мәктәп үҙидараһында әүҙем ҡатнашыу;

– гуманитар эшмәкәрлектә ҡатнашыуға әҙерлек;

илһөйәрлек тәрбиәһе:

– күп мәҙәниәтле һәм күп конфессиялы йәмғиәттә Рәсәйҙең гражданлыҡ берҙәйлеген Рәсәй Федерацияһы халыҡтарының башҡа туған телдәр рәтендә туған (башҡорт) телдең ролен аңлау;

– “Туған (башҡорт) тел” уҡыу предметы контексында туған (башҡорт) телде, Рәсәй Федерацияһының тарихын һәм мәҙәниәтен, тыуған яҡтың, Рәсәй халыҡтарының мәҙәниәтен өйрәнеүгә ҡыҙыҡһыныу белдереү;

– туған (башҡорт) телгә, Тыуған ил – Рәсәй ҡаҙаныштарына, фәнгә, сәнғәткә, хәрби батырлыҡтарға һәм халыҡтың хеҙмәт ҡаҙаныштарына, шул иҫәптән нәфис әҫәрҙәрҙә сағылыш тапҡан күренештәргә иғтибарлы мөнәсәбәт;

– Рәсәй символдарына, дәүләт байрамдарына, тарихи һәм тәбиғи мираҫҡа һәм һәйкәлдәргә, тыуған илдә йәшәгән төрлө халыҡтарҙың йолаларына ихтирам;

рухи һәм әхлаҡи тәрбиә:

– эш-ҡылыҡ һайлау мәсьәләһе килеп тыуғанда, әхлаҡи ҡиммәттәргә һәм нормаларға таяныу;

– эш-ҡылығыңды, үҙеңдең тәртибеңде, телмәреңде, шулай уҡ башҡа кешеләрҙең тәртибен һәм ҡылыҡтарын әхлаҡ һәм хоҡуҡ нормаларынан сығып баһаларға әҙер булыу;

– асоциаль күрнештәрҙе ҡабул итмәү;

– индивидуаль һәм йәмғиәт шарттарында шәхестең ирекләге һәм яуаплылығы;

эстетик тәрбиә:

– төрлө сәнғәт төрҙәренә, башҡорт һәм башҡа халыҡтарҙың йолаларына һәм ижадына ҡарата һиҙгерлек;

– сәнғәттең эмоциональ йоғонтоһон аңлау; коммуникация һәм һәм үҙ-үҙеңде белдереү сараһы булараҡ художество мәҙәниәттең мөһимлеген аңлау;

– туған (башҡорт) телдең коммуникация һәм үҙ-үҙеңде сағылдырыу сараһы булараҡ әһәмиәтен төшөнөү;

– илебеҙ һәм донъя сәнғәте ҡиммәттәренең, этник мәҙәни йолаларҙың һәм халыҡ ижадының ролен аңлау;

– сәнғәттең төрлө төрҙәрендә үҙ-үҙеңде күрһәтеүгә ынтылыу;

физик тәрбиә биреү, һаулыҡ һәм эмоциональ именлек мәҙәниәтен булдырыу:

– тормош һәм уҡыу тәжрибәһенә таянып, йәшәүҙең ҡиммәтен аңлау;

– үҙеңдең һаулығына яуаплы ҡараш һәм сәләмәт тормош алып барыуға ынтылыщ (сәләмәт туҡланыу, гигиена ҡағиҙәләрен үтәү, дөрөҫ йәшәү һәм ял режимы, даими физик әүҙемлек);

– физик һәм психик һаулыҡ өсөн зарарлы ғәҙәттәрҙең (алкоголь, наркотиктар ҡулланыу, тәмәке тартыу) эҙемтәләрен аңлау һәм ҡабул итмәү;

– хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәү, шул иҫәптән мәктәптәрҙә телгә уҡытыу процесында интернет мөхитендә үҙеңде хәүефһеҙ тотоу һәләттәре;

– стреслы хәл-ваҡиғаларға һәм үҙгәреүсән социаль, мәғлүмәт һәм тәбиғәт шарттарына яраҡлашыу һәләте, шул иҫәптән үҙ тәжрибәңде аңлап алыу һәм киләсәккә маҡсаттар ҡуйып йәшәү;

– үҙеңде һәм башҡаларҙы ғәйепләмәйенсә ҡабул итә белеү;

– әҙәби әҫәрҙәргә, шул иҫәптән туған телдә ижад ителгән хеҙмәттәргә таянып, үҙеңдең һәм башҡаларҙың эмоциональ хәлен аңлап, адекват тел саралары ярҙамында үҙеңдең хәл-торошоңдо башҡаларға еткереү;

– рефлексия һәләттәренең формалашҡан булыуы; үҙеңдең һәм башҡаларҙың хаталаныуға хоҡуҡтары булыуын таныу;

хеҙмәт тәрбиәһе биреү:

– технологик һәм социаль йүнәлештәге практик бурыстарҙы (ғаилә, мәктәп, ҡала, край сиктәрендә) хәл итеүҙә әүҙем ҡатнашыу, быңдай эшмәкәрлекте башлап ебәреү, планлаштырыу һәм үҙ аллы үтәү һәләтенә эйә булыу;

– төрлө һөнәрҙәрҙе һәм хеҙмәтте ғәмәлдә өйрәнеүгә ҡыҙыҡһыныу тыуҙырыу, шул иҫәптән, өйрәнелгән предмет буйынса белемде ҡулланыу һәм филологтарҙың, журналистарҙың, яҙыусыларҙың эшмәкәрлеге менән танышыу нигеҙендә алып барыу;

– хеҙмәткә һәм хеҙмәт эшмәкәрлеге һөҙөмтәләренә ихтирам;

– шәхси һәм йәмғәт мәнфәғәттәрен һәм ихтыяждарын иҫәпкә алып, белем биреүҙең индивидуаль траекторияһын һәм тормош пландарын аңлы рәүештә һайлау һәм төҙөү;

– киләсәккә үҙ пландарың хаҡында һөйләй белеү;

экологик тәрбиә:

– тирә-яҡ мөхит өлкәһендәге мәсьәләләрҙе хәл итеү, эштәрҙе планлаштырыу һәм уларҙың тирә-яҡ мөхит өсөн эҙемтәләрен баһалау өсөн социаль һәм тәбиғи фәндәр өлкәһендәге белемде ҡулланыуға йүнәлеш алыу;

– экология мәсьәләләренә үҙ ҡарашыңды аныҡ, аңлайышлы белдерә белеү;

– экологик мәҙәниәт кимәлен арттырыу, экологик проблемаларҙың глобаль характерын һәм уларҙы хәл итеү юлдарын аңлау;

– тирә-яҡ мөхиткә зыян килтергән, шул иҫәптән экологик проблемаларҙы күтәргән әҙәби әҫәрҙәр менән танышҡанда барлыҡҡа килгән күренештәрҙе ҡабул итмәү;

– тирә-яҡ мөхиткә зыян килтергән эш-хәрәкәттәрҙе әүҙем ҡабул итмәү;

– тәбиғәт, технологик һәм социаль мөхиттәрҙең үҙ-ара бәйләнгән булыу шарттарында үҙеңдең гражданин һәм ҡулланыусы булараҡ ролеңде аңлау;

– экологик йүнәлешле һәм фәнни тикшеренеү эшендә ҡатнашырға әҙер булыу;

фәнни танып белеүҙең әһәмиәте:

– эшмәкәрлектә кеше үҫешенең, тәбиғәттең һәм йәмғиәттең төп закондары, кешенең тәбиғәт һәм социаль мөхит менән үҙ-ара бәйләнеше тураһындағы фәнни фекерҙәр системаһына, тел үҫеше законлылыҡтарына йүнәлеш биреү;

– телмәр һәм уҡыу мәҙәниәтен, донъяны танып белеү сараһы булараҡ уҡыу оҫталығын үҙләштереү;

– мәктәптәге тел буйынса белем биреү үҙенсәлектәрен иҫәпкә алып, ғилми-тикшеренеү эшмәкәрлеге тәжрибәһен үҙләштереү;

– күҙәтеү эшен һәм башҡарылған эш-ҡылыҡты яңынан ҡарап сығыу, индивидуаль һәм коллектив именлеккә өлгәшеү юлдарын камиллаштырыу;

уҡыусының социаль һәм тәбиғәт шарттарына яраҡлашыуын тәьмин итеүсе шәхси һөҙөмтәләр:

– төрлө йүнәлешле төркөмдәрҙә, шул иҫәптән ғаиләлә, һөнәри эшмәкәрлек һөҙөмтәһендә барлыҡҡа килгән коллективтарҙа, шулай уҡ башҡа мәҙәни мөхиттәрҙән булған кешеләр менән

социаль тәжрибә, төп социаль ролдәрҙе, социаль тәртип нормаларын һәм ҡағиҙәләрен, социаль аралашыу сиктәрендә социаль тормош формаларын үҙләштереү;

– уҡыусыларҙың билдәһеҙлек шарттарында үҙ-ара аралашыуға, тәжрибә алыуға һәм белем туплауға әҙер булыуы;

– билдәһеҙлек шарттарында эш итеү һәләте, ғәмәли эшмәкәрлек аша үҙеңдең компетенцияларыңды үҫтереү, шул иҫәптән башҡа кешеләрҙән өйрәнеү, башҡалар менән бергә башҡарылған эшмәкәрлектән яңы белем, күнекмәләр алыу;

– образдарҙы асыҡлау һәм типиклаштырыу оҫталығы, яңы белем формалаштырыу һәләте, объекттар һәм күренештәр, шул иҫәптән элек билдәле булмаған әйберҙәр тураһында идеялар, төшөнсәләр, гипотезалар формалаштырыу, үҙ белемеңдең һәм компетенцияларыңдың етешһеҙлеген аңлау, үҙ үҫешенде планлаштырыу;

– тотороҡло үҫеш концепцияһы өлкәһендәге төп төшөнсәләргә, терминдарға һәм идеяларға таянып эш итеү, тәбиғәт һәм йәмғиәт менән иҡтисадтың үҙ-ара бәйләнешен анализлау һәм асыҡлау, үҙеңдең эш-хәрәкәтеңде тирә-яҡ мөхиткә йоғонтоһонан сығып баһалау, маҡсаттарға ирешеү һәм глобаль эҙемтәләрҙе хәл итеү һәләте;

– стреслы хәлде аңлау, тормош, телмәр һәм уҡыу тәжрибәһенә нигеҙләнгән үҙгәрештәрҙе һәм уларҙың эҙемтәләрен баһалау һәләте; тетрәндергес хәл-торошто сыныҡтыу талап иткән ҡаршылыҡтар тип ҡабул итеү;

– стресс хәлен баһалау, ҡабул ителгән ҡарарҙарҙы һәм ғәмәлдәрҙе көйләү; хәүефлектәрҙе һәм эҙемтәләрҙе формулировкалау һәм баһалау, тәжрибә формалаштырыу, хәҙерге шарттарҙа ыңғай сараларҙы табыу мөмкинлеге; уңыш гарантиялары булмаған осраҡта эш итергә әҙер булыу.

Метапредмет һөҙөмтәләр

5–9-сы кластарҙа “Туған (башҡорт) тел” предметын өйрәнеү һөҙөмтәһендә уҡыусы **универсаль танып белеү** эш-хәрәкәттәрен үҙләштерә.

Төп логик эш-хәрәкәттәр:

– лингвистик берәмектәрҙең, лингвистик күренештәрҙең һәм процестарҙың мөһим үҙенсәлектәрен асыҡлау һәм ҡылыҡһырлама биреү;

– дөйөмләштереү һәм сағыштырыу нигеҙҙәрен, анализ критерийҙарын булдырыу өсөн лингвистик берәмектәр (күренештәр) классификацияһының мөһим үҙенсәлеген билдәләү, тел берәмектәренең мөһим билдәләрен ҡылыҡһырлау;

–тикшерелгән факттарҙың, мәғлүмәттәрҙең һәм күҙәтеүҙәрҙең эҙмә-эҙлелеген һәм ҡапма-ҡаршылыҡтарын асыҡлау;

–законлыҡтарҙы һәм эҙмә-эҙлелектәрҙе асыҡлау өсөн критерийҙар тәҡдим итеү;

–уҡыу барышында ҡуйылған бурыстарҙы хәл итеү өсөн кәрәк булған мәғлүмәтте билдәләү;

–тел процестарын өйрәнеү барышында сәбәп-эҙемтә бәйләнешен асыҡларға; дедуктив һәм индуктив фекерләү, аналогия буйынса фекерләү ярҙамында һығымта яһарға, үҙ-ара бәйләнештәр тураһында гипотезалар булдырыу;

–төрлө типтағы текстар, тел берәмектәре менән эш иткәндә, төрлө хәл итеү варианттарын сағыштырып һәм үҙ аллы эшләнгән критерийҙарҙы иҫәптә тотоп, уҡыу-уҡытыу бурыстарын хәл итерлек ысул һайлап алыу;

тикшеренеү эше:

–һорауҙарҙы танып белеүҙәге төп тикшеренеү ҡоралы буларак ҡулланыу;

–ситуацияларҙың ысынбарлыҡҡа һәм көтөлгән торошона тап килмәгәнен асыҡлаған һорауҙарҙы ҡуя белеү, бөгөнгөнө һәм үткәнде үҙ аллы билдәләү һәләтенә эйә булыу;

–үҙ фекереңдең һәм башҡаларҙың ҡарашы дөрөҫ булыуына гипотеза төҙөү, үҙ ҡарашыңды һәм фекереңде нигеҙләү;

–ғәмәлдәр алгоритмын төҙөп, уларҙы уҡыу барышында килеп тыуған мәсьәләләрҙе хәл итеү өсөн ҡулланыу;

–үҙ аллы төҙөгән план буйынса тел берәмектәренең, процестарҙың, сәбәп-эҙемтә бәйләнештәренең үҙенсәлектәрен һәм объекттарҙың үҙ-ара бәйләнешен асыҡлаған ҙур булмаған тикшеренеү үткәреү;

–лингвистик тикшеренеү (экперимент) барышында алынған мәғлүмәттәрҙең дөрөҫлөгөн һәм ҡулланыу уңайлығын баһалау;

–үткәрелгән күҙәтеүҙәр, тикшеренеүҙәр буйынса үҙ аллы һығымталар һәм дөйөмләштереүҙәрҙе аныҡ ҡына әйтеп биреү;

–килеп сыҡҡан һығымталар һәм дөйөмләштереүҙәрҙе баһалау ҡоралдарын белеү;

–процестарҙың, ваҡиғаларҙың, ошондай йәки башҡа төрлө хәлдәрҙең алдағы үҫешен фаразлай белеү, шулай уҡ уларҙың яңы шарттарҙа үҫешен күҙаллау;

мәғлүмәт менән эш:

–ҡуйылған уҡыу-уҡытыу бурыстарына ярашлы мәғлүмәтте эҙләгәндә һәм һайлап алғанда бирелгән критерийҙарҙы иҫәпкә алып, ихтыжды ҡәнәғәтләндереү өсөн төрлө методтарҙы һәм ысулдарҙы ҡулланыу;

–текстарҙа, таблицаларҙа, схемаларҙа бирелгән мәғлүмәтте һайлап алыу, анализлау, аңлатыу, дөйөмләштереү һәм системалаштырыу;

–текст һәм унда бирелгән мәғлүмәттең ысынбарлыҡҡа тура килеүен баһалау һәм белем биреү бурыстарын хәл итеү мөмкинлеге йәһәтенән һөйләүҙең һәм уҡыуҙың төрлө төрҙәрен ҡулланыу;

–кәрәкле мәғлүмәтте һайлап алыу, дөйөмләштереү өсөн һәм ҡуйылған маҡсатты иҫәпкә алып, бер йәки бер нисә сығанаҡтан мәғлүмәтте системалаштырыу өсөн мәғәнәле уҡыуҙы ҡулланыу;

–төрлө мәғлүмәт сығанаҡтарынан оҡшаш фекерҙәрҙе табыу (бер үк уй-фекерҙе, фаразды раҫлаған йә кире ҡаҡҡан);

–үҙ аллы мәғлүмәтте еткереү өсөн иң ҡулай форма һайлап алыу (текст, презентация, таблица, схема) һәм хәл ителәсәк бурыстарҙы коммуникатив маҡсатҡа ярашлы еңел схемалар, диаграммалар, икенсе төрлө графикалар менән аңлатыу;

–мәғлүмәттең ышаныслы булыуын уҡытыусы тәҡдим иткән критерийҙар буйынса баһалау йәки уларҙы үҙ аллы төҙөү;

–мәғлүмәтте ныҡлы хәтерҙә ҡалдырыу һәм системалаштырыу.

“Туған (башҡорт) тел” предметын өйрәнеү һөҙөмтәһендә 5–9-сы класс уҡыусылары универсаль **коммуникатив** уҡыу эш-хәрәкәттәрен үҙләштерә.

Аралашыу:

–фекерҙе аңлау һәм аныҡ итеп әйтергә, эмоцияларҙы аралашыу шарттарына һәм маҡсаттарына ярашлы сағылдырырға; үҙ ҡарашыңды фекер алышыу барышында диалог аша ла, телдән монолог рәүешендә лә, яҙма текста ла белдерә алыу;

–телдән тыш аралашыу сараларын билдәләй алырға һәм асыҡларға, социаль тамғаларҙың әһәмиәтен аңлау;

–бәхәсле ситуацияларҙы алдан танып белеү һәм уларҙы еңелләштереү, һөйләшеүҙәр алып барыу;

–башҡаларҙың уй-ниәтен аңлау, әңгәмәлә ҡатнашыусыларға ҡарата хөрмәт күрһәтеү һәм килешмәгәнеңде әҙәпле еткерә белеү;

– диалог/дискуссия барышында тема буйынса ғына һорауҙар биреү һәм мәсьәләләрҙе хәл итеүгә һәм аралашыуҙың яҡшы барыуын һаҡлауға йүнәлтелгән идеялар тәҡдим итеү

– үҙ фекереңде диалогта ҡатнашыусыларҙың фекере менән сағыштырыу, ҡараштарҙың оҡшаш һәм айырмалы яҡтарын билдәләү;

– тел анализының, үткәрелгән лингвистик тәжрибәләрҙең, тикшеренеүҙәрҙең, проекттарҙың һөҙөмтәләрен асыҡтан-асыҡ күрһәтеү;

– презентацияның маҡсатын һәм аудитория үҙенсәлектәрен иҫәпкә алып, үҙ аллы сығыш форматын һайлау һәм шуға ярашлы ҡулланылған күргәҙмә материалға телдән һәм яҙма текст төҙөү;

уртаҡ эшмәкәрлек:

– конкрет проблеманы хәл итеүҙә индивидуаль һәм команда менән эшләү өҫтөнлөктәрен аңлау һәм ҡуллана белеү, ҡуйылған бурыстарҙы хәл итеүҙә төркөмдәрҙең бәйләнешле хәрәкәт зарурлығын нигеҙләү;

– берлектәге эшмәкәрлек маҡсаттарын ҡабул итеү, бергә план ҡороу һәм уның буйынса һөҙөмтәләргә өлгәшеү: ролдәр бүлеү, килешеү, берлектәге эш барышы һәм уның һөҙөмтәләре тураһында әңгәмәләшеү;

– бер нисә кешенең фекерен дөйөмләштерә белеү, етәкселек итергә әҙер булыу, ҡушылған эштәрҙе үтәү, буйһоноу;

– уртаҡ эштең ойошторолошон планлаштырыу, үҙ ролеңде билдәләү (ҡатнашыусыларҙың өҫтөнлөктәрен һәм мөмкинлектәрен иҫәпкә алып), команда ағзалары араһында бурыстарҙы бүлеү, коллектив эш формаларында ҡатнашыу (һөйләшеүҙәр, фекер алышыу, «мейе штурмы» һ. б.);

– бирелгән эштә үҙ өлөшөгөҙҙө башҡарыу, үҙ йүнәлешегеҙҙә сифатлы һөҙөмтәләргә өлгәшеү һәм үҙ эш-хәрәкәттәрегеҙҙе команданың башҡа ағзаларыныҡы менән яраштырыу;

– һәр бер ҡатнашыусының дөйөм эшкә үҙ аллы индергән критерийҙарын баһалау;

– алда билдәләнгән бурысҡа ярашлы һәр команда ағзаһы индергән өлөштө, уларҙың һөҙөмтәләрен сағыштырыу, яуаплылыҡ өлкәһен билдәләү һәм төркөм алдында отчет бирергә әҙер булыу.

“Туған (башҡорт) тел” предметын өйрәнеү һөҙөмтәһендә 5–9-сы класс уҡыусылары универсаль **регулятив** уҡыу эш-хәрәкәттәрен үҙләштерә.

Үҙеңде ойоштороу:

– уҡыу һәм тормош ситуацияларына бәйле хәл ителәсәк проблемаларҙы билдәләү;

– ҡарарҙар ҡабул итеүҙә төрлө йүнәлештәге фекерҙәрҙе иҫәпкә алыу (индивидуаль, төркөм менән ҡарар ҡабул итеү, төркөм эсендә ҡарар ҡабул итеү);

– бурысты (йәки бурыстың бер өлөшөн) хәл итеү өсөн үҙ аллы эш-хәрәкәт планын төҙөү, булған ресурстарҙы һәм мөмкинлектәрҙе иҫәпкә алып, уҡыу бурысын хәл итеү ысулын һайлау, тәҡдим ителгән хәл итеү ысулдар варианттарын дәлилләү;

– үҙ аллы эш-хәрәкәт планын төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында төҙәтмәләр индереү;

– һайлап алынған һәм ҡабул ителгән ҡарарҙар өсөн яуап биреү;

үҙ-үҙеңде контролдә тотоу:

– үҙ-үҙеңде контролдә тотоуҙың, мотивлаштырыуҙың һәм рефлексияның төрлө ысулдарын ҡулланыу (шул иҫәптән телмәрҙең дә);

– уҡыу ситуацияһына ғәҙел баһа биреү һәм уны үҙгәртеү планын тәҡдим итеү;

– уҡыу барышында килеп тыуған ауырлыҡтарҙы күрә белеү, бурыстарҙы килеп тыған шарттарға ярашлы үҙгәртеүҙәр индереү;

– эшмәкәрлек һөҙөмтәләренең килеп сығыу йәки сыҡмау сәбәптәрен аңлатыу;

– коммуникатив уңышһыҙлыҡтарҙың сәбәптәрен аңлау һәм уларҙы алдан иҫкәртә белеү, алынған телмәр тәжрибәһенә баһа биреү һәм аралашыу маҡсаттары һәм бурыстарына ярашлы уларҙы үҙгәртеү;

– маҡсаттың һөҙөмтәһе һәм аралашыу шарттарының үҙ-ара тап килеүен баһалау;

эмоциональ интеллект:

– үҙеңдең һәм башҡаларҙың хис-тойғолары менән идара итеү һәләттәренә эйә булыу;

– хис-тойғоларҙың сәбәптәрен асыҡлау һәм анализлау;

– телмәр ситуацияһын анализлау аша икенсе кешенең ихтыяжын һәм уй-ниәттәрен аңлау;

– үҙеңдең хис-тойғоларыңды белдереү ысулдарын көйләү;

үҙеңде һәм башҡаларҙы аңлау, ҡабул итеү:

– икенсе кешегә һәм уның уй-ҡараштарына аңлы ҡараш булдырыу;

– үҙеңдең һәм башҡаларҙың хаталанырға хоҡуғын таныу;

– үҙеңде һәм башҡаларҙы ғәйепләмәй ҡабул итеү;

– асыҡ йөҙ күрһәтеү;

– бөтә тирә-яҡ мөхитте контролдә тотоп булмауын аңлау.

Предмет һөҙөмтәләре

“Туған (башҡорт) тел” предметының 5–9-сы кластарҙа өйрәнеү һөҙөмтәләре түбәндәгеләр:

– рәсми йәки рәсми булмаған шәхес-ара һәм мәҙәни-ара аралашыуҙарҙың һөҙөмтәле булыуын тәьмин итеүсе телмәр эшмәкәрлеге төрҙәрен камиллаштырыу (тыңлау, уҡыу, һөйләшеү һәм яҙыу);

– белем биреү һәм үҙ аллы белем алыу барышында туған (башҡорт) телдең шәхестең интеллектуаль үҫешендә төп урын алып тороуын аңлау;

– туған (башҡорт) телдең коммуникатив-эстетик мөмкинлектәрен ҡулланыу;

– туған (башҡорт) тел тураһында фәнни белемде киңәйтеү һәм системалаштырыу; уның кимәлдәренең һәм берәмектәренең үҙ-ара бәйләнгән булыуын аңлау; тел ғилеменең төп төшөнсәләрен, берәмектәрен һәм туған (башҡорт) телдең төп грамматик категорияларын үҙләштереү;

– һүҙгә төрлө лингвистик анализ яһау (фонетик, лексик, морфематик, һүҙьяһалыш, морфологик), шул иҫәптән һүҙбәйләнешкә синтаксик һәм текстҡа күп яҡлы анализ яһау һәләттәрен формалаштырыу;

– актив һәм потенциаль һүҙлек байлығын арттырыу, ситуацияға һәм аралашыу стиленә ярашлы туған (башҡорт) телдә хис-тойғоларҙы һәм фекерҙе аныҡ белдереү өсөн телмәрҙә ҡулланылыусы грамматик саралар күләмен киңәйтеү;

– туған (башҡорт) телдең төп лексик һәм фразеологик стиль ресурстарын, туған (башҡорт) телдең төп нормаларын (орфоэпик, лексик, грамматик, пунктуацион) һәм телмәр этикеты нормаларын үҙләштереү; һөйләү һәм яҙма телмәр төҙөгәндә уларҙы практикала ҡулланыу өсөн тәжрибә туплау; үҙ телмәреңде камиллаштырыуға ынтылыу;

– дөйөм кешелек ҡиммәте булараҡ тел мәҙәниәте өсөн яуаплылыҡты формалаштырыу.

Кластар буйынса предмет һөҙөмтәләре
5-се класс

Уҡыусы өйрәнәсәк:

– башҡорт халҡының мәҙәниәтен һәм ғөрөф-ғәҙәттәрен һаҡлауҙа башҡорт теленең ролен характерларға;

– башҡорт әҙәби теле нормаларын үҙләштереү юлы аша коммуникатив һәләттәрен камиллаштырырға;

– башҡорт телендәге баҫым үҙенсәлектәрен белергә, миҫалдар килтерергә, рус теле менән сағыштырырға;

– текста фразеологик берәмектәрҙе таба белергә, мәғәнәһен аңларға һәм бәйләнешле телмәрҙә ҡулланырға;

– монолог, диалог һәм полилог үҙенсәлектәрен белергә, уларҙы телмәр эшмәкәрлегендә ҡулланырға;

– башҡорт теленә ҡәрҙәш башҡа төрки телдәрҙе таный белергә;

– башҡорт теленең лексик составын характерларға; төрки сығанаҡлы төп башҡорт һүҙҙәрен һәм сит тел һүҙҙәрен билдәләргә;

– синонимдарҙы, антонимдарҙы һәм омонимдарҙы текста таба белергә, һөйләү һәм яҙма телмәрҙә уларҙың башҡарған функцияларын аңлатырға;

– башҡорт теленең үҙенсәлекле тартынҡы өндәрен билдәләргә, уларҙы һөйләү телмәрендә дөрөҫ әйтә белергә;

– башҡорт алфавитын һәм уның килеп сығышын белергә, рус алфавиты менән сағыштырырға;

– үҙ аллы һүҙ төркөмө булараҡ исемдәргә ҡылыҡһырлама бирергә; текста яңғыҙлыҡ һәм уртаҡлыҡ исемдәрҙе айырырға, уларҙы телмәрҙә дөрөҫ ҡулланырға;

– башҡорт теленең һүҙьяһалыш системаһын күҙалларға; һүҙҙең тамырын һәм ялғауҙарын билдәләргә; һүҙҙең төҙөлөшөндә һүҙ үҙгәртеүсе, форма яһаусы һәм һүҙ яһаусы аффикстарҙы билдәләргә;

– башҡорт телендә һүҙьяһалыш юлдары тураһында дөйөм төшөнсә алырға; ҡушма һүҙҙәрҙе билдәләргә, уларҙың дөрөҫ яҙылышын белергә.

6-сы класс

Уҡыусы өйрәнәсәк:

– телдән текст төҙөгәндә һәм коммуникатив бурыстарҙы хәл иткәндә башҡорт теленең орфоэпик нормаларын һаҡларға;

– Башҡортостандың ономастик системаһын күҙ алдына килтерергә; төбәктең топонимияһы буйынса мәғлүмәтле булырға, билдәле топонимдарҙың географияһын белергә; башҡорт һәм рус телдәрендә топонимдарҙы дөрөҫ яҙа белергә;

– башҡорт телендәге баҫым үҙенсәлектәрен аңлатырға, ҡушма һүҙ төҙөлөшөндә һәм һорау алмаштарында ялғауҙар ҡушылыу һөҙөмтәһендә күҙәтелгән күренештәргә комментарий бирергә;

– исемдең төп билдәләрен белергә, уларҙың килеш формаларын телмәрҙә дөрөҫ ҡулланырға; башҡорт һәм рус телдәрендәге килеш формаларын сағыштырырға;
– хәрби һәм тарихи тематикалы текстарҙа иҫкергән һүҙҙәрҙе, хәрби лексиканы, фразеологик берәмектәрҙе асыҡларға.

7-се класс

Уҡыусы өйрәнәсәк:

– омонимия һәм паронимия күренештәрен асыҡларға: омонимдарҙың төрҙәрен айырырға, уларҙы яҙма һәм һөйләү телмәрендә ҡулланырға;
– паронимдарҙың лингвистик тәбиғәтен билдәләргә, уларҙы текста урынлы ҡулланырға;
– паронимдарҙың мәғәнәүи төрлөлөгөн, лексик характер ярашлылығын, идара итеү алымдарын, функциональ-стиль йөкмәткеһен анализларға;
– традицион башҡорт һөйләшеү манераһын һаҡларға;
– аралашыуҙа ҡәтғилекте ҡулланмаҫҡа; вербаль булмаған (һүҙһеҙ) аралашыуҙың этикетын белергә;
– башҡорт теленең фонетик системаһын, һүҙьяһалышын һәм морфологияһын характерларға; һүҙҙәрҙең һүҙ төркөмөнә бүлеү критерийҙарын белергә;
– исемдәрҙең үҙгәрешен анализларға; текста һандарҙы дөрөҫ яҙыу нормаларына ярашлы ҡулланырға;
– ҡылымды үҙ аллы һүҙ төркөмө булараҡ ҡылыҡһырларға; эйәле һәм эйәһеҙ ҡылымдарҙы, үҙ аллы һәм ярҙамсы ҡылымдарҙы танырға;
– ҡылым һөйкәлештәрен ҡылыҡһырларға: коммуникатив мәсьәләләрҙе хәл итеү өсөн уларҙы телмәрҙә ҡулланырға;
– текста ҡылым төркөмсәләрен асыҡларға, уларҙың айырмалы билдәләрен күрһәтерргә, ҡылым төркөмсәләрен һәм башҡа һүҙ төркөмдәрен айырырға;
– рәүеште һүҙ төркөмө булараҡ ҡылыҡһырларға, рәүеш төрҙәрен асыҡларға;
– ярҙамсы һүҙ төркөмдәренең функцияһын аңлатырға; ярҙамсы һүҙ төркөмдәрен грамматик һәм лексик мәғәнәләренә ярашлы ҡулланырға;
– проект (тикшеренеү) эшмәкәрлеге һөҙөмтәһе булараҡ текстарҙы булдырырға; проект (тикшеренеү) һөҙөмтәләрен рәсмиләштерергә, уны телдән һәм яҙма формала күрһәтерргә.

8-се класс

Уҡыусы өйрәнәсәк:

– хәҙерге башҡорт әҙәби теленең төп орфоэпик нормаларына аңлатма бирергә, хәҙерге телмәрҙә төп орфоэпик хаталарҙы күрә белергә, һүҙҙәрҙе орфоэпик нормаларҙың әйтелеш һәм стилистик варианттары менән ҡулланырға;
– хәҙерге башҡорт телендәге төп башҡорт һүҙҙәренең, рус, ғәрәп һәм фарсы телдәренән үҙләштерелгән һүҙҙәрҙең әйтелешендәге актив процестарҙы күҙ алдына килтерергә;
– синонимияны характерларға, текста синонимик рәттәрҙе табырға, синонимдар һүҙлеген файҙаланырға, лексик мәғәнәһенә ҡарап, синонимдарҙы телмәрҙә ҡулланырға;
– башҡорт милли телмәр этикеты нигеҙендә ятҡан аралашыу этикеты принциптарын файҙаланырға, башҡорт милли этикетын дөрөҫ ҡулланырға;
– ябай һөйләм синтаксисын характерларға, текста бирелгән интонация һәм әйтелеү маҡсаты буйынса ябай һөйләм төрҙәрен билдәләй белергә (хәбәр һөйләм, һорау һөйләм, бойороҡ-өндәү һөйләм);
– текста һүҙҙәрҙең үҙ-ара бәйләнеү юлдарын айыра белергә (теҙмә һәм эйәртеүле), һөйләмдә һүҙҙәрҙең синтаксик бәйләнеш төрҙәрен күрһәтергә (ярашыу, башҡарылыу, йәнәшәлек, һөйкәлеү), башҡорт һәм рус телдәрендәге һүҙҙәрҙең бәйләнеш төрҙәрен сағыштырырға;
– башҡорт телендәге һөйләм төҙөлөшөн характерларға, баш киҫәктәрҙе айырырға, башҡорт һәм рус телдәрендә һөйләмдәрҙәге һүҙ тәртибен анализларға;
– һөйләмдә эйәрсән киҫәктәрҙе билдәләргә, тиң һәм тиң булмағандарын күрһәтергә, уларҙың функциональ үҙенсәлектәрен анализларға, функцияларына ярашлы һөйләмдә эйәрсән киҫәктәрҙе ҡулланырға;

– бер составлы һәм ике составлы һөйләмдәрҙе, тарҡау һәм йыйнаҡ һөйләмдәрҙе сағыштырырға, белем алыу бурыстарын хәл итеү маҡсатынан уларҙы һөйләү һәм яҙма телмәрҙә ҡулланырға;

– бер составлы һөйләм төрҙәрен ҡылыҡһырларға (билдәле, билдәһеҙ эйәле, дөйөм эйәле, эйәһеҙ, атама), диалог, тура телмәр һәм ситләтелгән телмәр төҙөү барышында уларҙы ҡулланырға;

– проект (тикшеренеү) эшенең һөҙөмтәһе булараҡ текст төҙөргә, проекттың (тикшеренеү эшенең) һөҙөмтәһен телдән һәм яҙма формала тормошҡа ашырырға.

9-сы класс

Уҡыусы өйрәнәсәк:

– телмәр хаталарын таба белергә һәм хаталанмаҫҡа, сит кешенең һәм үҙ телмәрендә хәҙерге башҡорт теле нормалары күҙлегенән анализларға һәм баһаларға, хәҙерге башҡорт әҙәби теленең нормаларына таянып, телмәргә төҙәтмә индерергә;

– милли аралашыу нигеҙендә яткан аралашыу традицияларын, этикет формаларын һәм нығынған формулаларҙы интернет селтәрендә аралашыуҙа ҡулланырға, махсус аралашыу барышында башҡорт этикетын һаҡларға;

– телефон һәм интернет аша аралашыу этикетын үтәргә;

– башҡорт теленең функциональ стилдәрен күҙалларға, уларҙың коммуникатив үҙенсәлектәрен күрһәтергә;

– текстың төп билдәләрен һәм функцияларын аңлатырға, текстың типтарын айырырға;

– телмәрҙә интонацияның ролен характерларға, коммуникацияның маҡсаты һәм бурыстарына ярашлы интонацияның төрҙәрен дөрөҫ табырға;

– башҡорт теленең лингвистик һүҙлектәрен ҡулланырға, ономастик һүҙлектәргә комментарий бирергә, уларҙың функцияларын һәм үҙенсәлектәрен күрһәтергә;

–башҡорт һөйләү теленең территориаль үҙенсәлектәрен танырға, уларҙың билдәләрен айырырға;

– ҡушма һөйләм синтаксисын характерларға, башҡорт нәфис әҙәбиәте текстарында эйәртеүле, теркәүесле һәм теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма һөйләмдәрҙе таба белергә;

– эйәртеүле һөйләмдәрҙең үҙенсәлектәренә комментарий бирергә, эйәрсән һөйләмдәрҙең төрҙәрен табырға, башҡорт телендәге ҡатмарлы синтаксик конструкцияларҙы анализларға һәм башҡорт теленең нормаларына ярашлы уларҙы телмәрҙә ҡулланырға;

– проект (тикшеренеү) эшмәкәрләге һөҙөмтәһе булараҡ текст төҙөргә, проекттың (тикшеренеү эшенең) һөҙөмтәһен эшләргә, һөйләү һәм яҙма формала күрһәтергә.

“ТУҒАН (БАШҠОРТ) ТЕЛ” УҠЫУ ПРЕДМЕТЫНЫҢ ЙӨКМӘТКЕҺЕ

5-се класс

Бүлек 1. Телмәр эшмәкәрлеге һәм телмәр мәҙәниәте

Уҡыусыларҙың коммуникатив һәләттәрен камиллаштырыу: башҡорт теленең орфоэпияһы буйынса күнегеүҙәр эшләү.

Баҫым. Башҡорт телендә баҫымдың үҙенсәлеге.

Инеш диктант (75 һүҙ).

Халыҡ ижады әҫәрҙәре менән эш: иҫкергән һүҙҙәрҙе һәм фразеологизмдарҙы табыу, уларҙың мәғәнәләрен аңлатыу.

Монолог. Диалог. Полилог. Диалогтар төҙөү.

Фразеологизмдар менән һөйләмдәр төҙөү.

Хәҙерге башҡорт әҙәби теленең төп нормалары.

Телмәр этикетының традициялары һәм нормалары. Яғымлылыҡ һүҙҙәре.

Аралашыуҙа телмәр мәҙәниәтенең нығынған формулалары.

Бүлек 2. Тел тураһында төп мәғлүмәт. Тел ғилеменең бүлектәре

1–4-се кластарҙа үткән материалдарҙы ҡабатлау.

Төрки телдәр араһында башҡорт теле.

Лексика. Башҡорт теленең лексик төҙөлөшө. Төп башҡорт һәм үҙләштерелгән һүҙҙәр. Башҡорт телендә синонимдар, антонимдар һәм омонимдар.

Фразеологик берәмектәр. Фразеологизмдарҙың функциялары. Фразеологизмдар менән һөйләмдәр төҙөү.

Фразеологик берәмектәрҙе таныу, уларҙың мәғәнәһен аңлау маҡсатында әҙәби әҫәрҙәр менән эш.

Фонетика: башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәре; башҡорт теленең һуҙынҡы өндәре (һуҙынҡы өндәрҙең тулы характеристикаһы).

Башҡорт теле тартынҡы өндәренең үҙенсәлектәре (ғ, һ, ң, ҫ).

Һүҙҙең төҙөлөшөндә ҡайһы бер хәрефтәрҙең ҡулланыу үҙенсәлектәре: препозиция, интерпозиция һәм постпозиция. Башҡорт теленең орфографик нормаларын нығытыу маҡсатында практик күнегеүҙәр эшләү.

Ижек. Һүҙҙәрҙе ижеккә бүлеү.

Башҡорт һәм рус телендә баҫымдың үҙенсәлеге. Баҫымдың төрҙәре.

Алфавит (ҡабатлау). Алфавит тураһында төшөнсә. Башҡорт һәм рус алфавиты.

Морфология. Исем. Уртаҡлыҡ һәм яңғыҙлыҡ исемдәр.

Сифат. Төп сифаттар. Шартлы сифаттар.

Башҡорт теленең һүҙ төҙөлөшө. Һүҙҙең тамыры. Тамыр. Ялғауҙар. Аффикстарҙың (ялғауҙарҙың) төрҙәре: һүҙ үҙгәртеүсе, һүҙ яһаусы, форма яһаусы ялғауҙар.

Һүҙьяһалыш юлдары. Ауыр яҙылышлы һүҙҙәр. Ауыр яҙылышлы һүҙҙәрҙе яҙыу ҡағиҙәләре.

Орфографик һиҙгеректе үҫтереүсе күнегеүҙәр.

Диктант (80 һүҙ).

Үткән темаларҙы ҡабатлау.

6-сы класс

Бүлек 1. Телмәр эшмәкәрлеге һәм телмәр мәҙәниәте

5-се класта үткән материалдарҙы ҡабатлау: монолог, диалог, полилог. Башҡорт теленең фразеологизмдары. Иҫкергән һүҙҙәр.

Башҡорт теленең орфоэпик нормалары.

Инеш диктант (85 һүҙ).

Башҡортостан тураһында ҡыҫҡаса мәғлүмәт. Башҡортостан ономастикаһы. Башҡортса топонимик берәмектәр, үҫемлек атамалары менән эш. Географик объекттарҙың атамалары буйынса орфографик күнекмәләр.

Урал тауына арналған текстар менән эш.

Этнографик характерҙағы текстар менән эш.

Баҫым. Башҡорт телендә баҫымдың үҙенсәлектәре: ҡатмарлы һүҙҙәргә, һорау алмаштарына ялғау ҡушылыуы.

Бүлек 2. Тел тураһында төп мәғлүмәт. Тел ғилеменең бүлектәре

Исем. Исемдең килеш формалары. Башҡорт телендә килеш ялғауҙарының ванианттары. Килеш формаларын рус теленә тәржемә итеү.

Башҡорт телендә исемдәрҙең үҙгәреш үҙенсәлектәре. Башҡорт телендә һүҙ үҙгәреш барышын рус телендәге күренештәр менән сағыштырыу.

Башҡорт телендә исемдең һан һәм зат менән үҙгәреше. Рус телендәге был күренеш менән сағыштырыу.

Исемдәрҙең яһалышы: яһалма исемдәр, ҡушма исемдәр. Башҡорт һәм рус телдарендә һүҙьяһалыш ысулдары.

1812 йылғы Ватан һуғышына арналған текстар менән эш: иҫкергән һүҙҙәрҙе асыҡлау, хәрби лексика, фразеологик берәмектәрҙе билдәләү.

Исемдәрҙең эйәлек категорияһы. Башҡорт һәм рус телдәрендә эйәлекте белдереү саралары.

Башҡорт телендә эйәлек ялғауының икенсе функцияһы.

Сифат. Һүҙ төркөмө булараҡ сифатҡа башҡорт һәм рус телдәрендә характеристика. Сифат дәрәжәләре: төп, сағыштырыу, аҙһытыу, артыҡлыҡ.

Төп һәм шартлы сифаттар. Шартлы сифаттарҙың функциональ үҙенсәлектәре. Сифаттарҙың үҙгәреше.

Сифаттарҙың яһалышы. Яһалма һәм ҡушма сифаттар. Һүҙ яһаусы нигеҙ функцияһында сифаттар.

Башҡорт әҙәби теле.

Һан. Һан төркөмсәләре: төп һан, рәт һаны, йыйыу һаны, бүлем һаны, сама һаны. Һандарҙың үҙгәреше. Һандарҙың дөрөҫ яҙылышы.

Алмаш. Алмаштарҙың функциональ үҙенсәлектәре. Алмаш төркөмсәләре: зат алмаштары, күрһәтеү алмаштары, һорау алмаштары, билдәләү алмаштары, билдәһеҙлек алмаштары, юҡлыҡ алмаштары.

Диктант (95 һүҙ).

Үтелгән материалдарҙы ҡабатлау: исем, сифат, һан, алмаш.

7-се класс

Бүлек 1. Телмәр эшмәкәрлеге һәм телмәр мәҙәниәте

Лексика: омонимия һәм парономия. Омонимдарҙың төрҙәре. Омонимдарҙы телмәрҙә дөрөҫ ҡулланыу.

Паронимдар һәм телмәр теүәллеге. Паронимдарҙы телмәрҙә ҡулланыу, уларҙағы мәғәнә айырмалыҡтары, функциональ стиль билдәләре. Паронимдарҙы телмәрҙә ҡулланыуҙа киң таралған хаталар.

Башҡорттарҙың традицион телмәр этикеты. Һөйләшеүҙә ҡәтғиллекте булдырмау. Вербаль булмаған (һүҙһеҙ) аралашыу этикеты.

Ым-ишара ҡулланыу этикеты. Телмәрҙе алмаштырыусы һәм һөйләшеү барышында ҡулланылған ым-ишаралар.

Бүлек 2. Тел тураһында төп мәғлүмәт. Тел ғилеменең бүлектәре

Башҡорт теленең фонетикаһы, һүҙьяһалышы һәм морфологияһы буйынса темаларҙы ҡабатлау. Һүҙҙәрҙең һүҙ төркөмдәренә бүленеше. Исем һүҙ төркөмөнөң үҙгәреүе. Һандарың дөрөҫ яҙылышы.

Инеш диктант (90 һүҙ).

Ҡылым. Эйәле һәм эйәһеҙ ҡылымдар.

Ҡылымдарҙың тематик төркөмдәре.

Үҙ аллы һәм ярҙамсы ҡылымдар.

Ҡылым һөйкәлештәре. Хәбәр һөйкәлеше. Хәбәр һөйкәлешенең заман формалары.

Хәбәр һөйкәлеше ҡылымының синтаксик функцияһы.

Ҡылымдың юҡлыҡ формаһы.

Бойороҡ һөйкәлеше ҡылымы. Бойороҡ һөйкәлешенең семантик төрҙәре.

Теләк һөйкәлеше ҡылымы.

Шарт һөйкәлеше.

Ҡылым формалары. Исем ҡылым. Сифат ҡылым. Сифат ҡылымдың заман формалары. Уртаҡ ҡылым (инфинитив). Хәл ҡылым. Башҡорт телендә хәл ҡылым формалары.

Рәүеш. Рәүеш төркөмсәләре.

Башҡорт һәм рус телендә һан.

Проект эше.

Ярҙамсы һүҙҙәр. Теркәүестәр, бәйләүестәр, киҫәксәләр. Башҡорт һәм рус телендә бәйләүестәр һәм уларҙың функциялары.

Ымлыҡтар.

Диктант (100 һүҙ).

Ярҙамсы һүҙ төркөмдәре буйынса практик эш.

8-се класс

Бүлек 1. Телмәр эшмәкәрлеге һәм телмәр мәҙәниәте

Хәҙерге башҡорт әҙәби теленең орфоэпик нормалары.

Хәҙерге телмәрҙә осраған типик орфоэпик хаталар.

Һүҙ башында [v] һүҙынҡыһының [в] урынына әйтелеүе, ғәрәп, фарсы һәм рус теленән үҙләштерелгән һүҙҙәрҙә тартынҡыларҙың дөрөҫ яҙылышы.

[И] һүҙынҡыһының һүҙ аҙағында дөрөҫ әйтелеше.

Лексика: синонимия, синонимик рәт. Телмәр формулаларының синонимияһы.

Телмәр этикетынын тактикалары һәм коммуникациялары.

Бүлек 2. Тел тураһында төп мәғлүмәт. Тел ғилеменең бүлектәре

7-се класта үткән материалды ҡабатлау: ҡылым, рәүеш, ярҙамсы һүҙ төркөмдәре. Һүҙ төркөмдәрен айырыу ысулдары.

Яҙма эш: инеш диктант (110 һүҙ).

Ябай һөйләм синтаксисы. Интонация һәм һөйләү маҡсаты буйынса һөйләм төрҙәре: хәбәр һөйләм, һорау һөйләм, бойороҡ-өндәү һөйләм.

Һүҙҙәрҙең үҙ-ара бәйләнеү юлдары. Теҙмә бәйләнеш. Эйәртеүле бәйләнеш.

Синтаксик бәйләнеш төрҙәре: ярашыу, башҡарылыу, йәнәшәлек, һөйкәлеү (изафет). Башҡорт һәм рус телендә һүҙҙәрҙең бәйләнеү төрҙәрен сағыштырма анализлау.

Һөйләм төҙөлөшө. Һөйләмдең баш киҫәктәре. Эйә. Хәбәр. Эйә һәм хәбәр функцияһында һүҙ төркөмдәре.

Башҡорт һәм рус телендә һөйләмдә һүҙ тәртибе.

Һөйләмдең эйәрсән киҫәктәре. Тиң һәм тиң булмаған аныклаусылар, уларҙың һөйләмдә функциональ үҙенсәлектәре.

Тултырыусы. Тултырыусы функцияһында һүҙ төркөмдәре. Тура һәм ситләтелгән тултырыусылар.

Салауат Юлаев тураһындағы әҫәрҙәр тексты өҫтөндә эшләү: лексик анализ, синтаксик анализ.

Хәл. Хәл төрҙәре. Ваҡыт хәле, урын хәле, сәбәп хәле, маҡсат хәле, күләм-дәрәжә хәле.

Ҡыш темаһына арналған текстар өҫтөндә эшләү.

Бер һәм ике составлы һөйләмдәр. Йыйнаҡ һөйләм. Таҡҡау һөйләм.

Бер составлы һөйләмдәр: билдәле эйәле һөйләм, дөйөм эйәле һөйләм, билдәһеҙ эйәле һөйләм, эйәһеҙ һөйләм, атама һөйләм.

Тулы һәм кәм һөйләмдәр.

Айырымланған эйәрсән киҫәктәр.

Һөйләм киҫәктәре менән грамматик бәйләнеше булмаған һүҙҙәр. Өндәш һүҙҙәр. Инеш һүҙҙәр, инеш һүҙбәйләнештәр һәм инеш һөйләмдәр.

Проект эше.

Тура телмәр. Ситләтелгән телмәр.

Яҙма эш: диктант (120 һүҙ).

9-сы класс

Бүлек 1. Телмәр эшмәкәрлеге һәм телмәр мәҙәниәте

Телмәрҙең функциональ стилдәре. Ябай һөйләү стиле. Рәсми стиль. Публицистик стиль. Нәфис әҙәбиәт стиле. Фәнни стиль.

Доклад, сығыш яһау, хәбәр итеү.
Проект яҡлауҙа оппоненттың сығышы.
Телмәр мәҙәниәте. Телмәр мәҙәниәте проблемаһы булараҡ сит тел һүҙҙәрен ҡулланыу.
Нәфис әҙәбиәт теле. Художестволы әҫәрҙә диалог.
Текст һәм интертекст. Афоризмдар. Өлгөлө текстар.
Реклама тексы, уның тел һәм структур үҙенсәлектәре.
Хәҙерге мәктәп уҡыусыһының телмәр хаталары.
Интернетта аралашыу этикаһы һәм этикеты.
Социаль селтәрҙәрҙә аралашыу этикеты.
Интернетта фекер алышыу, интернет-диспут нормалары, этикет тәртибе.

Бүлек 2. Тел хаҡында төп мәғлүмәт. Тел ғилеменең бүлектәре

Башҡорт теленең лингвистик һүҙлектәре. Академик һүҙлек. Аңлатмалы һүҙлек. Башҡорт теленең фразеологик һүҙлеге. Башҡорт халыҡ мәҡәлдәре һәм әйтемдәре һүҙлеге. Башҡорт теленең ономастик һүҙлектәре.

Башҡорт телендә төп фонетик процестар.

Проект эше.

Башҡорт йәнле һөйләү теленең ерле үҙенсәлектәре. Диалектизмдар.

Синтаксис. Һүҙ һәм һөйләм. Тарҡау һәм йыйнаҡ һөйләмдәр.

Ҡушма һөйләм синтаксисы. Теҙмә ҡушма һөйләм. Теркәүесhеҙ һәм теркәүесле теҙмә ҡушма һөйләмдәр.

Эйәртеүле ҡушма һөйләм. Эйәрсән ҡушма һөйләмдәрҙең төрҙәре.

Башҡорт телендә ҡатмарлы синтаксик конструкциялар.